

6. Elsősorban *uo.*, 61. Az itt hivatkozott írás, mely jórészt a hiperolvasás nyolc fő jellemzőjét veszi sorra: James Sosnoski, *Hyper-readers and their Reading Engines = Passions, Pedagogies, and 21st Century Technologies*, ed. by Gail E. Hawisher – Cynthia L. Selfe, Utah State University Press, Logan – National Council of Teachers of English, Urbana, 1999, 161–177. Hayles egy másik írása hasonlóan, kilenc pontban gyűjti össze a nyomtatványok és a valamiféle kódolást is föltételező digitális szövegek („electronic hypertexts”) közötti, közegre jellemző (médiumspecifikus) különbségeket: N. Katherine Hayles, *Print Is Flat, Code Is Deep: The Importance of Media-Specific Analysis*, *Poetics Today*, 2004/1., 67–90.

7. Vö. N. Katherine Hayles, *Hyper and Deep Attention: The Generational Divide in Cognitive Modes*, *Profession*, 2007, 187–199.

8. Hayles, *How We Think*, 56.

9. Vö. Sosnoski, *i. m.*, 174.

10. Hayles, *How We Think*, 70.

11. A három olvasásmód átfedése, kölcsönhatása, melyet Hayles nagy nyomattékkal hangsúlyoz, akár a – szintén nem lineáris, nem egyirányú – párbeszéd bölcséletének föllevenítéseként-újraértésként is szolgálhat a digitális-gépi környezet radikális átalakulása közepette. Hayles ennek elemzése végett javasolja az összehasonlító médiatudomány (*Comparative Media Studies*) gyakorlatának kiterjesztését a nyomtatott és digitális kultúra közötti kapcsolatok, az együtthatások és különbségek vizsgálatára, ami egyúttal az eltérő területekről és közegekből érkező tudósok párbeszédét is ösztönözheti.

12. Franco Moretti, *Conjectures on World Literature*, *New Left Review*, 2000/1., 54–68. Lásd még Uő., *Graphs, Maps, Trees: Abstract Models for a Literary History*, Verso, London – New York, 2005.

13. A gépi olvasást Hayles sem naív módon, az ember értelmező tevékenységének teljes hiányát föltéve gondolja el, hiszen a programokat (miként a programokat optimalizáló programokat is) emberek alkotják, implementálják, és az eredményeket is emberek értelmezik (Hayles, *How We Think*, 30). Hayles inkább technika és ember egymást befolyásoló összefüggését, a technika emberrel együtt változó jelentését hangsúlyozza, vagyis e két szféra egymásrautaltságát.

14. Vö. *uo.*, 28–29, 79.

15. *Uo.*, 6–7.

KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN

Szövegfogalom és szöveghasználat

A DIGITÁLIS ÉS HÁLÓZATI SZÖVEGKULTÚRA NÉHÁNY ASPEKTUSA

A hazai bölcsészettudományok, mind a kutatási metodikák, mind a felsőoktatási gyakorlatok vonatkozásában, jelenleg, általánosságban fogalmazva és a nyilván említhető ellenpéldákat sem feledve, köztudottan kevésbé élnek a digitális kultúra által kitermelt vagy lehetővé tett, amúgy számtalan területen belátható módon relevánsnak ígérkező eszközökkel. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a digitális mindennapok (és a mindennapok azért még a bölcsészettudományokban is ilyenek) ne hagytak volna máris erőteljes nyomokat azokon a gyakorlatokon, amelyek e területek sajátjai. Az alábbiak néhány, leginkább kérdés formájában megfogalmazott tézis felvázolására vállalkoznak, amelyek ezeket a potenciális változásokat éppen nem a digitális filológia vagy az ún. digitális bölcsészet technikai eszköztárának hasznosulásaira vezetik vissza (ezekről jelenleg túl sok tapasztalat még nem vagy legalábbis nem minden tudományterületen áll rendelkezésre), hanem egészen egyszerűen arra a banalitásra, hogy a szövegekkel való foglalkozásnak, sőt a szö-

vegekkel való találkozásnak a legegyszerűbb formáit is jó ideje a digitális kultúra határozza meg. Ehhez két előfeltevést és egy kérdést szükséges előrebocsátani. Egyrészt, noha a kettő nem feltétlenül ugyanaz, a digitális kultúra ebből a szempontból egyben hálózati kultúra is, hiszen az irodalomtudomány és az irodalomoktatás mindennapos gyakorlataiban előbbi sejtetően utóbbi feltételei között, majdhogynem ez utóbbival azonosíthatóan jelenik meg tapasztalati értelemben. Másrészt, ebből következően, ha a szövegekkel való bánásmód itt kiemelt két aspektusát (a szövegfogalmát és a szöveghasználatát) tekintve valóban lehet olyan gyakorlati vagy akár tapasztalati változásokról beszélni, amelyek a digitalizációra vezethetők vissza, akkor ezek a változások feltehetően nagyrészt a hálózatosodással magyarázhatók. Már ezen a ponton érdemes feltenni azt a kérdést, hogy mennyiben célszerű itt különbséget tenni az irodalmi és nem irodalmi szövegekkel kapcsolatos tapasztalatok, gyakorlatok vagy használati módok között. A következő megfontolások egyformán kínálhatnak érvet amellett, hogy a digitális és/vagy hálózati kultúra bizonyos sajátosságai éppúgy érvényesülnek a nem-irodalmi, mint az irodalmi szövegek használatában, mint – legalábbis egy példa erejéig – amellett is, hogy az irodalmi szövegeket övező elvárásokat szembe is állíthatják a szövegek használatának praktikusabb vagy instrumentálisabb aspektusaival.

1. A médiaelmélet felé orientálódó irodalomtudomány keretei között gyakran szokás hivatkozni arra, hogy az irodalmi szövegek digitalizációja fontos aspektusát, illetve, talán pontosabban fogalmazva, fontos környezetét jelenti annak a fejleménynek, amely a szövegekhez való interpretatív közelítés korábbi, kizárólagos autoritását megrendítő nem-hermeneutikai (a szót itt tágan értve, vagyis: nem értelmező vagy értelemkereső és -tulajdonító) megközelítési és hozzáférési módok felértékelődéseként foglalható össze. Az irodalmi szövegek materialitásának (mediális, technikai vagy egyszerűen szenzuális vonatkozásainak) az új filológia- (és nemcsak filológia-)elméletekben¹ egy ideje gyakran előtérbe helyezett szempontja könnyen belátható módon jut jelentőséghez egy olyan közegben, amelyet amúgy gyakran virtuálisként, bizonyos értelemben éppen anyagtalanként szoktak jellemezni. Egyszerű példával élve, a digitális képfeldolgozás akár legelemibb teljesítményei képesek olyan közel juttatni a filológust pl. egy kézirat anyagszerűségéhez, amelyet a személyes konzultáció, a mégoly hiteles autopszia sem biztosíthat. A digitalizáció, hozzáférhetővé vagy „befoghatóvá” téve pl. az irodalmi szövegek, iratok, levonatok, lapok, kihúzások, átírások, karcok stb. – Walter Benjamin kifejezését kölcsönözve – „optikai tudattalanját”,² adott esetben drámai erővel szembesíthet a szövegek szemiotológiai kódolhatóságának határaival, másként fogalmazva: a fonémáknak azzal a tulajdonságával, hogy ezek (Ferdinand de Saussure eredeti intenciójával egyező módon fogalmazva) nem tapasztalati egységek. Saussure híres példáját a különbözőképpen írott *t*-betűkkel (ez azt volt hivatott szemléltetni, hogy a nyelv voltaképpen egységei különbségek és nem szubsztanciák, a *t* aktuális megjelenési módja – mivel „a betű értéke pusztán negatív” – nem tartozik a *t*-fonéma negatív úton meghatározott lényegéhez)³ egy kézirat nehezen olvasható helyének (pl. kihúzott vagy átírt szavaknak) a kinagyítása zavarbaejtő megvilágításba helyezheti: a fonéma (a nyelv szemiotológiai modellálásának sarokköve) továbboszthatónak vagy ingatagnak bizonyulhat. Ez egyrészt valóban arra

emlékeztethet, hogy létezhet a szövegeknek egy nem-intelligibilis dimenziója, amelyet adott esetben éppen a digitális feldolgozás állítólag „virtuális” közege tesz megtapasztalhatóvá, ami különösen azért zavarbaejtő, mert a digitalizáció jelentéskörét éppúgy a diszkrét elemekre való tagolás határozza meg, mint a valós hangképzési folyamatokat vizsgálni hivatott fonetikával éppen ezen elv szerint szembeállított saussure-i fonológiát. Másfelől, a filológus gyakorlatában, ez a dimenzió valószínűleg éppenséggel nem iktatja ki az interpretáció modalitását, hiszen arra emlékeztet, hogy a szövegalak azonosítása nem kapcsolható le teljeskörűen a jelentésadás vagy -találás intencionalitásáról (a jelentésanticipáció előrenyúlásáról), sőt akár a tényleges interpretatív műveletekről sem. A digitális szöveggondozás egyszerűen erősíti meg a szöveg állandóságát vagy véglegességét (különösen az olyan technikákkal, kultúrtechnikákkal szembeállítva, mint a másolás vagy a szedés) és irányíthatja a figyelmet ennek viszonylagosságára.

2. A digitális mindennapok egyik legáltalánosabban megtapasztalható előnye a szövegekkel professzionálisan foglalkozók számára sejtetően a kereshetőség. E tekintetben is lehetne beszélni egyfajta „tudattalan” befogásáról: legyen szó a makacsul észrevétlenül maradó szóismétlődésekről vagy éppen a nagy adathalmazok feldolgozásáról, de akár egyszerűen a szöveghálózatok felderítésének optimalizálásáról. Ki tagadná, hogy mennyi munkaidőt spórol meg, illetve miféle váratlan felismerésekhez juttatja el pl. az intertextusok vagy más típusú utalások jelenlétére gyanakvót akár az egyszerű (bár, lehetne óvatosan hozzáfűzni, sok esetben a különféle irodalmi-irodalomtörténeti adatbázisoknál hatékonyabbnak bizonyuló) *guglizás*? A hálózati szövegekultúrában (amelynek bizonyos tényezőit már negyedszázaddal ezelőtt megpróbálták strukturális párhuzamba állítani az intertextualitás irodalomtudományos fogalmával, elsősorban George P. Landow nyomán⁴) a szövegek izolálhatóságának lehetősége sejtetően ismét csak egyszerűen igazolódik vissza és kérdőjeleződik meg. Az optimális kereshetőség digitális eszközökkel állandósított (és megfelelően adatolt) szövegalakot és/vagy előfordulást feltételez, ám ugyan ezen keretek között meg is nyitja a szöveget egy végtelen textuális hálózat felé. Talán általánosnak nevezhető tapasztalat, hogy a digitális szövegekultúrában szinte elkerülhetetlen a szembesülés kontextusokból kiszakadó, feldarabolt, kimetszett, még hozzá gyakran nem szemantikai manőverek révén izolált szövegekkel vagy szövegfragmentumokkal (nyilván erre a tapasztalatra reagálnak az ún. „szemantikus web” fogalmához köthető technológiák) és ezen keresztül azzal a kérdéssel, hogy melyek azok az autoritások, amelyek egy szöveg azonosságát, illetve kontextuális beágyazásának relevanciáját szavatolják. Persze, mint arra Jacques Derrida közel fél évszázada figyelmeztetett, egy nyelvi jelet éppen az definiál, az tesz jellé, hogy nem tartozhat oda egy kizárólagos kontextushoz⁵ – ennek a definíciónak az összes következményét ma sem mindig sikerül végiggondolni. Bizonyos (de csak bizonyos) tekintetben úgy lehetne fogalmazni, hogy a szövegek (szövegrészek) fogalmazásának, reciklálásának különféle hálózati gyakorlatai távolról olyan premodern szöveghasználati módokra emlékeztethetnek, amelyeket többek között a modern értelemben vett szerzői autoritásnak, továbbá a végleges vagy megváltoztathatatlan szövegalak, illetve az elsődleges kontextus autoritásainak hiánya jellemez.⁶ A modern médiaelmélet klasszikusáról, Friedrich Kittlerről elterjedt történet, misze-

rint egy szemináriumon széttepte a Reclam kiadó klasszikus szövegek tanulmányozására kidolgozott s ennyiben kánonformáló könyvsorozatának egyik kötetét, hogy egy adott szöveghelyet a kontextustól függetlenül elemezhesen (és ezzel persze felhívja a figyelmet a szöveget közvetítő kultúrtechnika egy alapműveletére, amelyet a könyvlap reprezentál),⁷ aligha véletlenül tett szert anekdotikus státuszra.

Innen nézve a digitális és hálózati szövegkultúrák gyakorlatainak egyik központi aspektusa a szövegeket (mint szövegegységeket) azonosító autoritások (technikák vagy intézmények) mibenlétének kérdése. A *guglizás* korában (ez talán nem ismeretlen tapasztalat az egyetemi irodalomoktatás mindennapjaiból sem), úgy tűnik, a szövegváltozatok pluralitásával való szembesülés elkerülhetetlenségével érdekes módon éppen hogy csökkenni látszik a szövegkritikai éberség: a legkönnyebben vagy leghasználhatóbb formátumban hozzáférhető változat nagyobb vonzerővel bír, és sok esetben ugyanannyi bizalomban részesül, mint az, amelyet a leghitelesebbnek minősítenek – ami talán nemcsak a felhasználói kényelmességgel magyarázandó, hanem a szöveg hitelességi *kritériumainak* a jelentőségvesztésével is. (Ez egyébként távolról talán még olyan fejleményekkel is összefüggésbe hozható, mint az egyetemi képzésben egy ideje ismét tapasztalható közömbösség az irodalmi szövegek fordításban való olvasásának kockázataira figyelmeztető, egyre kevesebb megértésre leő szavakkal szemben). Ez utóbbi sajnos a magyar irodalomtörténet nem-tudományos szöveghasználatok szempontjából is releváns adatházisainak egy részén is megfigyelhető (pozitív ellenpéldaként még mindig – jelenlegi, enyhén szólva nem optimális szerkezete ellenére – a DIA említhető). A digitális és hálózati szövegkultúrának az egyik kulcskérdése a szöveg azonosítására és kulturális vagy hálózati beágyazására szolgáló technikák és intézmények mibenléte és jövője, a metaadatoktól a kánonig.

3. A hitelesség fogalma persze egy általánosabb értelemben is gyakori tárgya a hálózati digitális kultúrára irányuló reflexióknak, amennyiben az anonim szövegfelhasználás valószínűleg jóval elterjedtebb, hiszen technikailag kézenfekvőbben adódó gyakorlatnak nevezhető a digitális, mint az „analóg” környezetben – az egyik következmény a szöveg (mint önazonos egység) közömbössége a szöveg használói (akár a szerző) iránt (aki másol vagy újraír, sejtetően könnyebben módosít, akaratlanul vagy szándékoltan a szövegen, mint az, aki kivág és beilleszt). Ennek egyik, sok területen végiggondolandó következménye a(z akár jogi, akár esztétikai értelemben vett) szerzőségi elv tekintélyének meggyengülése. Vajon azok a szövegalkotás legkülönbözőbb területein nap mint nap megfigyelhető gyakorlatok, amelyek egy „copy-paste-kultúra” térnyeréséről tanúskodnak és amelyek ritkán ütköznek az eredetiség princípiumának ellenállásába (legyen szó a populáris kultúra szinte minden tartományáról, hivatalos iratok, szabályzatok stb. előállításáról, a különböző hírportálok egymástól „átemelt” anyagairól vagy az ún. „tartalmak” szabad és korlátlan átvételén alapuló egyéb internetes praxisok tömkelegéről), milyen megvilágítás alá esnek az irodalmi szövegekkel vagy szövegekről való kommunikációban? Elmondható-e ebben az összefüggésben is, hogy bizonyos szöveghasználati formák, amelyek a bevett jogi és esztétikai normák felől közelítve a plagizálás vagy a hamisítás bélyegének teszik ki magukat, tulajdonképpen – a szövegek forgalmazásának premodern formáihoz hasonlóan – bizonyos esetekben már

kevésbé normasértésként regisztrálnak, hanem egyszerűen közömbösek ezek a normákkal szemben vagy egyáltalán azok (részleges) hatályvesztéséről informálnak?

Egy felsőoktatásból származó példa erejéig legyen szabad saját tapasztalatra hivatkozni. Miféle előfeltevéseket követett vajon az az egyetemi hallgató, aki a mesterszakos diplomamunkájába, amely amúgy számos eredeti eredményt, másutt el nem végzett elemzést tartalmazott (már csak azért is, mert a kortárs hazai kultúra egy tudományos kontextusban alig vizsgált szelete volt a tárgya), bizonyos ismerető vagy bevezető részeket a Wikipédiáról és máshonnan átemelt bekezdések formájában oldott meg, amelyeket nem különített el sem tipográfiailag, sem kompozicionálisan a dolgozat más tartományaitól, igaz, a forrásait nem leplezte el, hiszen ezek felbukkantak a felhasznált olvasmányok bibliográfiájában? Biztosan plágiumot követett-e el, illetve biztos-e, hogy (úgy) tudta, hogy plágiumot követ el? Nem lett volna tisztában az idézőjel-használat konvencióival? Biztos, hogy ezek a konvenciók (és így megsértésük módjai és következményei) ma egyezményesek? És: milyen előfeltevésekkel dolgozott a diplomamunka bírálója, aki – nem teljesen gyakorlatlan szövegelemzőként – úgymond gyanút fogott bizonyos stiláris törések, mondatszerkezeti jellemzők változását regisztrálva, és csak ezután konzultálta a bibliográfiát, illetve hívta segítségül a Google-t? Mennyiben egyesíthetők a két szöveghasználatot vezérlő előfeltevések? Helyesen járt volna el a záróvizsga-bizottság, ha az opponens figyelmeztetése nyomán plágiummal vádolja a szakdolgozót? Helyesen járt el, amikor nem szankcionálta ezeket a jelöletlen átvételeket? Esterházy Péter 1991-ben, nem sokkal azt megelőzően, hogy a *Bevezetés a szépirodalomba* egyik kompozicionális sajátosságáról, a vándorló szövegmodulok alkalmazásáról elmondja, hogy „mint valami számítógépes programot” gondolta el,⁸ egyebek mellett így kommentálta a szóban forgó könyvbe egy az egyben átemelt Danilo Kiš-elbeszélés (magyar fordításának) kölcsönvétele: „Viszont ezt a történetet, nekem ezt meg kellett volna írnom... No most, ha egyszer már meg van írva, akkor rendben van, akkor ez egy kipipálható tétel. [...] Hogy Danilo írta – bagatell tétel, áldja őtet az Ég.”⁹ Milyen megítélés alá esne, ha az említett szakdolgozat szerzője hasonló érvel (vagy akár Esterházytól jelöletlenül idézve!) vette volna védelmébe a saját eljárását?

Ez a kérdés alapvetőbb, mint amilyenek ebben az anekdotikus formában mutatkozik. Arra (is) céloz ugyanis, vajon ebben a tekintetben mennyire egyesíthetők vagy mennyire párhuzamosak az irodalmi és a nem-irodalmi szövegekkel (és szöveghasználatokkal) szembeni elvárások? Az 1980-as–'90-es évek fordulóján Esterházy radikális idézéstechnikáját a kritika érteni vélte és jóváhagyólag fogadta el, számtalan érvet kidolgozva e szokatlan eljárás mód esztétikai, poétikai vagy elméleti magyarázatához. Az 1980-as–'90-es évek fordulóján egy hasonló szakdolgozat, ha lelepleződik, nem biztos, hogy kegyelemben részesült volna. Mint emlékeztetes, 2007-ben viszont, Forgács Zsuzsa Bruria egy cikke nyomán¹⁰ komoly vita robbant ki a *Harmonia caelestis* jelöletlen vendégszövegeiről, szerzői jogok megsértéséről, tehát nemcsak esztétikai, hanem etikai vonatkozásokról – említésre került természetesen az is, hogy a regény német és amerikai fordításai viszont (igaz, messze nem teljes) forrásjegyzékkel ellátva vagy kiegészítve jelentek meg (ezt a gya-

korlatot a DIA szövegváltozata is átvette). A vita, amely köztudottan komoly visszhangokat vert, többek között a *Litera* honlapján zajlott,¹¹ ahol mások mellett a textuálisan kizsákmányolt szerzők is megnyilatkoztak. A legtanulságosabb mozzanata ezeknek az eszmecsereknél talán az volt, hogy a hozzászólók – a „netikett” idevonatkozó elvárásainak megfelelően – kötelezően álnéven szólaltak meg, és erre a szabályra egymást is figyelmeztették, továbbá számtalan jelöletlen idézettel éltek, olykor egymástól is kölcsönözve. Esterházy regényében azonban, döntő többségükben legalábbis, elfogadhatatlannak ítélték ezeket az eljárásokat. Bár ez a vita aligha kezelhető valamiféle reprezentatív mintavétel alapjaként, mégis megfogalmaztatja azt a kérdést, vajon nem lehetséges-e, hogy egy olyan társadalmi és kommunikációs környezetben, amely a szövegek és információk forgalmazásában és előállításában egyre kevesebb összefüggésben szorul rá, alkalmazza vagy veszi igénybe a hitelesség és az eredetiség kategóriát, mintha éppen az irodalomra terelné rá az ezek iránti szükségletét?

4. A kánon fogalma fentebb mint a szövegek azonosítását és kulturális beágyazását szabályozó intézmények egyike került szóba. Az egyik leggyakoribb pesszimizista láttelel a digitális kornak az irodalmi műveltségre gyakorolt hatásáról az irodalmi kánonok jövőjéért szokott aggódni: sok szó esik az internetes tájékozódás hatásáról a klasszikusok egyenletesebb figyelmet és több időt követelő olvasására, illetve egyáltalán a kulturális orientáció olyan, meghatározóvá váló tényezőiről, amelyeket (állítólag) egyre kevésbé képesek befolyásolni az oktatás és a kultúraközvetítés vagy a hagyományörzés különféle intézményei. A korábban felvetett szempontokhoz visszakapcsolódva, ez a problémakör, a kánonok megrendülése azonban talán elsősorban a kánon szerkezetét érintő kihívások problémájaként ölthet konkrétabb alakot: veszítettek-e az autoritásukból a nyugati irodalmi kánon(ok) klasszikus szervezőelvei, és ha igen, miféle princípiumok vagy formák veszik át ezt az autoritást? A két legfontosabb formai tradíció, a hiteles és változtathatatlan szövegkorpuszt előállító és ápoló „biblikus”, illetve a szerzőlistákban kifejeződő „görög” típusú kanonizáció könnyen belátható módon válhat érintetté a szöveg fogalmáról, elsősorban a szöveg egységéről és a szöveg hitelesítéséről alkotott elképzelések olyan módosulásai által, amelyek a digitális hálózati kultúrában figyelhetőek meg. Vajon mennyit képes megőrizni a tekintélyből az olyan kanonizációs tevékenység, amelynek központi funkciója a szöveg azonosságának szavatolásában, a kanonikus és apokrif szövegváltozatok közötti különbségtételben áll, abban a környezetben, amelyben rendszeresen olyan szövegekről és szövegekkel zajlik kommunikáció, melyeket – adott esetben éppen a kommunikáció eredményeként – minimális technikai ráfordítással naponta lehet, sőt célszerű úgymond „frissíteni”? (Egy mindennapos tömegkommunikációs példa: egy ún. hír frissülése nem eredményez új címmel ellátott és a korábbi változattól elkülönített szöveget, hanem egyszerűen a szövegalak megváltozását, akár folyamatos változását egészen addig, amíg a hír kommunikációs szempontból közömbössé nem válik.) Ugyanígy felvethető, hogy abban a környezetben, amely egyre kevesebb területen tart igényt a szövegek szerzői név vagy funkció általi hitelesítésére (és amelynek amúgy az egyik legmarkánsabb gesztusa éppen a listák gyártása), a szerzőlisták kanonikus funkciója sem feltétlenül őrzi meg tekintélyét – leszámítva nyilván a

kortárs világirodalom könyvkereskedelmi, vagyis piaci mechanizmusait, amelyekben viszont annál inkább. Természetesen külön elemzendő kérdés volna, hogy maga a hálózatosodás, a hálózati struktúrák kínálnak-e, kínáltak-e igazán hatékony mintázatot az irodalmi és kulturális kánonok kortárs működés módjának leírása számára. Ez a szempont egyébként, még ha implicit módon is, felmerült a *Harmonia caelestis* vendégszövegeiről folytatott vitában, egy érdekes példa erejéig, amely, igaz, ott inkább a kánon manipulatív hatalmát volt hivatott szemléltetni. Az egyik hozzászóló egy egyszerű kísérlettel kimutatta, hogy aki az egyik jelöletlen vendégszövegből, Cselényi Béla *Apám* című verséből vett idézetet ír be egy keresőprogramba, azt az eredmények nagy valószínűséggel Esterházyhoz fogják irányítani mint szerzőhöz. Szöveg és szerző szétkapcsolása – az ebben a példában megmutatkozó mintázat szerint legalábbis – a keresési statisztikák hálózati struktúrájának hegemoniáját láttatja kánonformáló tényezőnek, amely itt ugyan az irodalomkritikában előállított kanonikus hierarchiát igazolta vissza, de talán elképzelhető olyan potenciális eset is, amely ellenkező eredményhez vezetne.

Tágabb (elsősorban felsőoktatási) összefüggésekre kitekintve megkockáztatható az a feltevés, hogy a digitális hálózati kultúrában a kanonikus orientáció formáinak egyfelől bizonyos tekintélyvesztést kellett elkönyvelnie, ez azonban, másfelől, nem igazán növelte meg az oly sokat emlegetett ún. önálló tájékozódásba vetett bizalmat – vagy, pontosabban fogalmazva, az alternatív kánonformáló tényezők és intézmények használatában való szabad eligazodás jártasságát. Reprezentatív felmérés hiányában legyen szabad ismét egy saját megfigyelésre hivatkozni: az egyik két évtizeddel korábbi állapothoz képest ma megdöbbentően ritkán tapasztalható az, hogy egy irodalom- és kultúratudományi szakdolgozat vagy diákköri munka szerzője olyan művet vagy jelenséget választ dolgozata tárgyául, amely nem valamely egyetemi kurzus kötelező olvasmányaként került a látókörébe. Optimista értelmezésben, amely tehát nem kíván csatlakozni azokhoz a (talán még ma is irreálisan túlzó) panaszokhoz, melyek szerint az egyetemisták a tanulmányaikhoz szükségesen túl nem olvasnak irodalmat, ez inkább valamiféle orientációs bizonytalanságnak lehetne a tünete, nem utolsósorban talán éppen a kultúra különböző kanonikus intézményei vagy formái iránti bizalmatlanságnak vagy közömbösségnek. A megfigyelés persze azt a következtetést is maga után vonhatja, hogy ha más nem is, maga a képzés viszont osztatlan tekintélynek örvend, ez a tekintély azonban jelen esetben nyilvánvalóan inkább formális eredetű, és hatóköre sem feltétlenül terjed túl az intézményi vonatkozásain – kanonikus hatékonyságát éppen ezért nem érdemes túlbecsülni sem. Nyitott kérdésnek tűnik, hogy (a gazdaságtól eltekintve) melyek azok a kommunikációs tartományok vagy (intézményi vagy más jellegű) autoritások, amelyeket éppen a hálózati kultúra sajátosságai ruházhatnak fel kánonformáló erővel.

JEGYZETEK

1. Az újabb elméleti kezdeményezések sokféleségének áttekintéséhez magyarul l. elsősorban az alábbi szöveggyűjteményt: *Metafilológia 2*, szerk. Kelemen Pál et al. (szerk.), Ráció, Bp., 2014.

2. Walter Benjamin, *A műalkotás a technikai reprodukálhatóság korában*, ford. Kurucz Andrea, Mélyi József, http://aura.c3.hu/walter_benjamin.html

3. Ferdinand de Saussure, *Bevezetés az általános nyelvészetbe*, Corvina, Bp., 1997, 139.
4. Vö. George P. Landow, *Hypertext*, John Hopkins UP, Baltimore, 1992; *Hypertextuális Derrida, posztstrukturalista Nelson?* <http://www.artpool.hu/hypermedia/landow.html>. Vö. továbbá az alábbi összeállítást: Helikon, 2004/3. Az „elektronikus irodalom” további, idekapcsolódó vonatkozásairól I. pl. Katherine N. Hayles, *Writing Machines*, MIT Press, Cambridge/London 2002, 37–38.
5. Jacques Derrida, *Aláírás esemény kontextus = Performatív fordulatok*, szerk. Antal Éva et al., Líceum, Eger, 2015, 53.
6. L. ehhez még Hayles, *i. m.*, 99.
7. Vö. Niel Werber, *Az irodalom eltűnése*, ford. Rapcsák Balázs, Prae, 2014/4, 161. Ehhez még: Kelenen Pál – L. Varga Péter, *Irodalomtechnika = uo.*, 3–4.
8. Marianna D. Birnbaum, *Esterházy-kalauz*, Magvető, Bp., 1991, 22.
9. *Uo.*, 18.
10. Forgács Zsuzsa Bruria, *A visszaadás művészete*, Magyar Narancs, 2007/1–2.
11. http://www.litera.hu/forumtopic.php?cikkid=27058&nev=AJTO_ABLAK_NYITVA_VAN_-_SZOVEGKERESO_TARSASJATEK_ki_mit_lel_a_HC-ben?

WIRÁGH ANDRÁS

Szövegek szoros rokonságban

CHOLNOKY LÁSZLÓ PUBLIKÁLÁSI PRAXISA 3.: *EPEIRA DIADEMA, HŐSÖK, A MÚMIA*

Cholnoky Viktor 1912-ben bekövetkezett halála után az író-testvér, Cholnoky László több szövegében is megemlékezett róla. Először 1917-ben a Nyugatban, majd 1920-ban a Hétben, végül – halálának tízéves évfordulója alkalmából – Az Újságban, a Nyugatban és a Világban közölt róla szöveget. „Cholnoky Viktor irodalmi hagyatékának rendezése közben tünődésekre bonyolódom, amelyek közt nehéz az előrehaladás, de még nehezebb a közülük való visszatérés a kiindulás pontjához.” – a *Cholnoky Viktor* című hosszú, nyolc részbe tördelt szöveg felütése erősen szimbolikus.¹ Cholnoky László minden bizonnyal nem csak jól ismerte a hagyatékot, hanem rendkívül otthonosan is *mozgott* a végül kéziratban maradt, publikálatlan, így saját felhasználás céljára remekül reaktíválható szövegtartományban. Az esetek számottevő részében a hagyaték rendezésének aktusa vélhetően elválaszthatatlan volt az újrahasonosításra alkalmas szövegek kikeresésének folyamatától, így a fentebbi szövegrész elsődleges kontextusába a *saját írásaktus* nullpontjának „mozzanata” is beleérthető.

Több olyan Cholnoky László-írásról tudunk, amelyek szinte szóról-szóra testvéreinek régebben már megjelent szövegei újraközléseként láttak napvilágot. Vélhetően azonban ennél is több a testvértől elcsent, újrahasonosított ötlet, amelyeket viszont az eredeti kéziratok hiányában pontosan nem követhetünk nyomon. Ezzel szemben bizonyos szövegekben látványosan tetten érhetőek a Cholnoky Viktor-olvasás nyomai – a tanulmányosorozat harmadik részében vizsgált szövegeket ez a nyomszerűség köti össze.

Az 1906-ban megjelent szövegek közül a legkésőbbi, az év karácsonyán publikált *Epeira diadema* egy két évvel korábbi „kísértetelméleti” szöveggel, a legkorábbi, márciusban megjelent *A múmia* egy, a Cholnoky Viktor-életmű kései szaka-